

Kongeloven (1665) – retorik og romerret^{*}

af Rasmus Gottschalck

Indledning

Kongeloven er Danmarks¹ enevældige grundlov fra 1665 til 1848 og – som det jævnligt er blevet fremhævet² – af flere grunde en speciel tekst. Først og fremmest er det den eneste eksisterende grundlov i den vestlige verden, der giver en fyrste den enevældige – dvs. absolutte – magt. Det lyder måske ikke så enestående, for der var adskillige mere eller mindre enevældige konger i Europa på Kongelovens tid, men ingen andre end den danske konge havde en lov, der *på skrift* bestemte, at kongen havde den enevældige magt. Det hænger bl.a. sammen med, at eksistensen af en sådan enevældig grundlov teoretisk set er en selvmodsigelse, for idéen bag enevælde er netop, at fyrsten ikke er bundet af nogle love, men derimod er *ab-solutus*: løst fra (lovene). Kongeloven løser dette teoretiske problem ved i praksis at give den danske konge videre beføjelser end nogen anden konge i Europa. Hans beføjelser var stort set ubegrænsede. Endelig er Kongeloven et enestående eksempel på receptionen af en antik romersk lov – den romerske *lex regia* – som grundlag for en statsform i nyere tid.³

* Baggrunden for denne artikel er et samarbejde med François Waquet, i øjeblikket forskningsassistent (*ingénieur-chercheur*) ved professorstolen *Droit, culture et société de la Rome antique* på Collège de France i Paris. Sammen er vi i gang med at lave en tekstkritisk udgave af Kongeloven forsynet med fransk oversættelse, indledning og kommentar. Bogen forventes udgivet i løbet af 2027. Mange af de ting, der berøres i denne artikel, historisk, juridisk og sprogligt, uddybes i vores bog. Jeg håber således, at denne artikel kan vække lidt interesse for bogen og, endnu vigtigere, for Kongeloven selv. Jeg vil gerne takke Sebastian Olden-Jørgensen for en kritisk gennemlæsning af manuskriptet til denne artikel.

1. Som følge af samtidens politiske forhold gjaldt Kongeloven også for Norge (indtil Eidsvollforfatningen, 1814) Island, Færøerne og Grønland. Cf. Jespersen (1989) 5. Af nemheds grunde skriver jeg blot Danmark i denne artikel. Det bør bemærkes, at Eidsvollforfatningen, verdens første demokratiske forfatning, sidenhen blev en af inspirationskilderne til den nuværende danske grundlov. Bregnsbo: Danmarks Nationalleksikon (LEX) v. *Eidsvollforfatningen*. Konsulteret 13.3.2025.

Kongeloven indskriver sig i sin samtids suverænitetsdebat, der drejer sig om, hvor meget magt en fyrste bør have, og hvad fyrsten har ret til at gøre med sin magt. Er magten kun til låns og kan folket kræve den tilbage, ligefrem slå fyrsten ihjel, hvis han viser sig at være en tyrann, sådan som de såkaldte monarkomakere mente? Eller omvendt, har folket én gang for alle overdraget magten til kongen, som kan gøre med den, hvad han vil – f.eks. tage folks privatejendom – som Thomas Hobbes mente? Diskussionen går i sidste ende tilbage til de antikke forfatters diskussioner om den ideelle styreform, men tager i løbet af 16. og 17. årh. form efter absolutismen, der vinder frem i Europa. Eksempler på berømte navne fra denne periode, der præger diskussionen, er franskmænd Jean Bodin, der med sit værk *Six livres de la République* (fransk 1576, latin 1586) indførte begrebet suverænitet om statsmagten, hollænderen Hugo Grotius, der i sit værk *De jure belli ac pacis* (1625) grundlægger den moderne naturret, baseret på den menneskelige fornuft og på kontraktteori, og Thomas Hobbes, hvis værk *Leviathan* (1651) beskriver folkets ubetingede overdragelse af magten til fyrsten. Det helt specielle ved Kongeloven i denne sammenhæng er, at den ikke er en teori om magten, dvs. en politisk fiktion, men en forfatning og dermed en politisk realitet.⁴

Kongeloven er dog også speciel af andre end rent politiske grunde, nemlig på grund af sit sprog. Teksten er formuleret af Frederik 3.'s unge, lærde kammersekretær, Peter Schumacher – i dag bedre kendt under sit adelige navn, Griffenfeld – der som den første skulle forsøge at skabe et sprog for den danske enevælde. Schumachers enestående talent for sprog har i høj grad sat sit præg på Kongeloven. Inden Schumacher skrev den officielle danske version af Kongeloven, formulerede han dog først en kladde på latin, som han herefter oversatte til dansk. Den latinske kladde er således forudsætningen for den danske version, også selv om de to tekster nogle gange adskiller sig fra

-
2. Knud J.V. Jespersen giver i Danmarks historie bind 3, 1989, denne karakteristik: "Kongeloven var nemlig ikke blot en litterær bedrift, men også statsretligt set et mesterværk [...] Originaliteten ligger i den næsten geniale måde, hvorpå brikkerne er føjet sammen til en logisk helhed." Jespersen (1989) 181. Sebastian Olden-Jørgensen er dog ikke enig i denne karakteristik: "Det var Schumachers fortjeneste at sammenføje de heterogene elementer til en bæredygtig syntese, der opfyldte både funktionelle, formelle og ideologiske krav. Den løsning, han fandt, bæres ikke oppe af en stram, indre struktur, men i ikke ringe grad af den sprogligt afklarede form, af retorikken." Olden-Jørgensen (2006) 108-9.
 3. Den romerske *lex regia* er ikke en traditionel romersk lov, men et navn der i vores overlevering først dukker op hos de romerske jurister efter år 200 e.Kr. Se nedenfor.
 4. Olden-Jørgensen (2006) 99-100.

hinanden.⁵ Begge tekster er et eksempel på, som historiker og rigsarkivar A. D. Jørgensen har formuleret det, “Schumachers ualmindelige Sprogøve, idet han behandler begge Sprogene med lige Mesterskab og gjengiver sin fyndige og elegante latinske med en lige saa ejendommelig og ægte dansk Stil.”⁶

Formålet med denne artikel er at give nogle eksempler – mere præcist fem eksempler – på, hvordan den enevældige magt begrundes og formuleres i Kongeloven, henholdsvis i den latinske kladde og i den officielle, danske version. Nogle af eksemplerne er velkendte, men bliver således her repeteret og genovervejet. Eksemplerne stammer alle – udover eksempel 1: selve lovens titel – fra lovens præambel samt fra de første paragraffer, de såkaldte forfatningsparagraffer (1-7), hvori kongens enevældige magt defineres. Inden da følger dog en historisk introduktion, der forklarer, hvordan i alverden Danmark fik et så bemærkelsesværdigt dokument som Kongeloven.

Krig mod svenskerne og belejring af København (1657 – 1660)

I juni 1657 erklærede Frederik 3. krig mod Sverige for at prøve at tilbageerobre nogle af de landområder, der var gået tabt til Sverige under Torstenssonfejden (1643-45) og forsøge at rette lidt op på den ulige magtbalance i Norden, der var opstået som følge af Trediveårskrigen (1618-1648), og som betød, at Sverige nu udgjorde en trussel mod Danmark. Set fra dansk side gik dette dog grueligt galt. I januar 1658 frøs de danske bæltter til is, og de svenske tropper kunne uden større problemer gå over Lillebælt og videre ad det sydfynske øhav mod København. Ved panikfreden i Roskilde, februar 1658, måtte Danmark som en del af fredsaftalen afstå Skåne, Halland og Blekinge til Sverige.⁷

Den svenske konge, Karl X Gustav, fortrød dog snart, at han ikke havde gjort hele Danmark-Norge til svenske provinser, og i august 1658, få måneder efter fredsslutningen i Roskilde, lancerede han et overraskelsesangreb på København. Med lynets hast lykkedes det dog at få etableret et forsvar i København, og i løbet af det næste

5. Det faktum, at den officielle version af Kongeloven er en oversættelse fra latin, stiller det spørgsmål – der ikke besvares i denne artikel – hvilken version der egentlig er originalversionen af forfatningen, den latinske kladde eller den officielle version på dansk? Spørgsmålet er dog samtidigt, om man overhovedet kan tale om én originalversion i dette tilfælde.

6. Jørgensen (1886) VIII.

7. Ved samme lejlighed blev Bohuslen og Trondhjemlen i Norge samt Hven og Bornholm afstået til svenskerne. Jespersen (1989) 137-142

halvandet år var København belejret af svenske tropper. Frederik 3 valgte i denne situation at forblive i København i stedet for at flygte.⁸ Han red dagligt rundt i København, sågar på voldene, hvor han udsattes for svenskernes skud, og sørgede for at blive set og holde modet oppe hos befolkningen. I oktober 1658 ankom en hollandsk hjælpeflåde, der brød den svenske blokade i Øresund, så forsyninger kunne komme ind, og styrkede det danske forsvar betragteligt. Svenskerne trak sig i første omgang tilbage til deres lejr i Brønshøj, og krigen gik ind i et dødvande. For at gennemtvinge en afgørelse besluttede svenskerne sig derfor for at storme København.⁹

Nationalromantisk billede af Stormen på København natten til 11 februar, 1659. På den hvide hest ses Frederik III, en påmindelse om, at han var forblevet i København under svenskernes belejring. F.C. Lund: Stormen på København, 1887, Frederiksborg Nationalhistorisk Museum.

-
8. I denne forbindelse skal kongen have udtalt de berømte ord: "Jeg vil dø i min rede." Olden-Jørgensen (2011) 25-27.
 9. Sebastian Olden-Jørgensen gør opmærksom på, at stormen på forhånd var dømt til at mislykkes (2018) 44-51.

Natten til d. 11 februar 1659 – efter flere skinanangreb (selv juleaften) – stormede 10.000 svenske tropper København fra flere forskellige sider. Hovedangrebet kom fra syd henover isen mod Slotsholmen, men blev afvist af et velforberedt forsvar. I nattens løb forsøgte flere andre angreb på volden, men alle blev modstået, indtil svenskerne om morgenen trak sig tilbage med store tab. Københavnerne jublede over sejren, der var takkegudstjenester i kirkerne, og efter krigen blev d. 11. februar gjort til officiel mindededag.¹⁰ Men belejringen fortsatte længe endnu, og først i maj 1660, efter at den svenske konge var død, blev der endelig sluttet fred.¹¹

Stændermøde og statskup 1660

I august 1660 indkaldte Frederik 3. til et stændermøde i København for at finde en løsning på rigets håbløse finanser efter krigene. Hvem skulle betale? Stændermødet udviklede sig dog højdramatisk fra at være en økonomisk forhandling mellem stænderne til et regulært statskup, der ændrede hele forfatningen. Drejningen begyndte, da de to understænder, borgerne og kirken, i et forsøg på at udmanøvrere deres modstander, adelen, tilbød Frederik III at gøre ham til arvekonge.¹² Danmark var traditionelt et valgkongedømme, dvs. kongen blev formelt valgt af stænderne, der til gengæld fik en række rettigheder, der blev nedfældet i en håndfæstning. Kongen var på den måde nødt til at dele sin magt med de øverste stænder. Efter reformationen i 1536 var det dog alene det adelige rigsråd, der valgte kongen, og derfor alene adelen der fik de mest eftertragtede rettigheder, f.eks. skattefrihed og monopol på de højeste politiske og administrative poster. At indføre et arvekongedømme ville true hele denne ordning, hvilket naturligvis ikke var i adelens interesse. Mens de adelige repræsentanter overvejede, hvad de skulle stille op med understændernes forslag, befalede kongen, at Københavns byporte blev låst, så de adelige ikke kunne slippe ud og dermed opløse stændermødet. Desuden blev militæret sat i beredskab. Efter tre dages psykologisk og militært pres accepterede adel og rigsråd til sidst forslaget om et arvekongedømme (i den tro, at de senere ville kunne forhandle sig til deres traditionelle rettigheder). Med

10. Olden-Jørgensen (2011) 37.

11. Jespersen (1989) 149-150.

12. Sebastian Olden-Jørgensen gør opmærksom på, har hele dette kup imod adelen sandsynligvis har været planlagt af kongen, kirken og borgerne i fællesskab allerede før stændermødet begyndte. Olden-Jørgensen (2018) 68-9; Olden-Jørgensen (1993) 297.

ét hug blev Danmark ændret fra at være et traditionelt (middelalderligt) valgkongedømme til et (i samtiden) moderne arvekongedømme. Ved en mindre ceremoni på Københavns Slot fik Frederik 3. sin håndfæstning overrakt af stænderrepræsentanterne med sit navn symbolsk skåret igennem. Frederik 3's håndfæstning blev dermed den sidste håndfæstning i Danmarkshistorien. Stændermødet blev ligeledes det sidste, men det vidste stænderne ingenting om på dette tidspunkt.¹³

Arvehyldning og enevælde

D. 18. oktober 1660 blev Frederik 3. under stor bevågenhed hyldet som arvekonge foran Københavns Slot. Kongen, dronningen og deres børn sad på en tribune foran Børsen, mens stænderrepræsentanterne på skift knælede foran dem og svor Frederik 3. troskab som arvekonge. Da stændermødet i slutningen af november begyndte at rinde ud, regnede de fleste med, at kongen ville indføre den samme statsform, som man havde i Sverige, dvs. et arverige, men med stor indflydelse til stænderne. Men noget helt andet skete.¹⁴

I januar 1660, mens stænderne ventede på at få deres nye privilegier, rundsendte Frederik 3. et bekræftelsesbrev til alle stænderrepræsentanter ude i landet på, at han var blevet lovformeligt hyldet som arvekonge, og bad dem skrive under. Dokumentet, der var uden titel, var skrevet i stændernes navn og henvendt til kongen og forklarede, hvordan stænderne som tak for kongens enestående indsats under krigen mod sven-skerne helt frivilligt og uden nogen form for pres fra kongens side havde overdraget arvemagten til kongen. Men dokumentet havde en meget vigtig tilføjelse, nemlig at stænderne ikke blot overdrog kongen arveretten, men også "alle jura majestatis, absolut regiering og alle regalia," med andre ord: den enevældige magt. Denne formulering fratog i virkeligheden stænderne fuldstændigt fra enhver form for politisk indflydelse. Man kan derfor undre sig over, at stænderrepræsentanterne faktisk underskrev dokumentet. Svaret må ses i, at de ikke havde noget valg. De havde for nylig samarbejdet med kongen under statskuppet imod adlen og efterfølgende overladt det til ham at beslutte, hvordan forfatningen herefter skulle udformes. Desuden ventede de forhåbningfulde på deres nye privilegier.¹⁵ På den måde sikrede Frederik 3. sig, at hans

13. Jespersen (1989) 44-47.

14. Jespersen (1989) 166-7.

nyvundne arveret tilmed blev en enevældig magt, og selv om der var tale om et statskup, blev det hele legitimeret med stændernes egenhændige underskrifter. Dokumentet er af eftertiden – med en lang men præcis titel – blevet kaldt Enevoldsarveregeringsakten.¹⁶

Frederik 3. forlader Københavns Slotsplads efter arvehyldningen. Heinrich Hansen: Arvehyldningen på Slotspladsen i København, 1879-80. Frederiksborg Nationalhistorisk Museum.

Peter Schumacher Griffenfeld

I begyndelsen af 1660'erne besluttede Frederik 3. sig dog for at lave en lov om den enevældige magt. Efter at have passeret igennem flere hænder blev dette arbejde til sidst overdraget den unge, lovende Peter Schumacher, der egentlig var kongens nyan-

15. Jespersen (1989) 168. Ifølge Jespersen er Enevoldsarveregeringsakten intet mindre end en vaskægte herskerkontrakt mellem folk og hersker.

16. Enevoldsarveregeringsakten findes i flere versioner, én til hver af rigets tre privilegerede stænder. Desuden sendtes andre versioner til Norge, Island og Færøerne. De danske versioner findes på Rigsarkivet, katalogiseret under: Kongehuset, Arvesuccessionen og suveræniteten (1661 – 1662) og er tilgængelige online:

<https://arkivalieronline.rigsarkivet.dk/da/billedviser?epid=22993325#493920,87331903>

satte bibliotekar og arkivar, men nu blev gjort til kammersekretær, dvs. kongens privatsekretær. Schumacher var formelt set uddannet teolog, men havde studeret en lang række fag i København og efter endte studier været på en otte år lang studierejse i Europa, der bl.a. havde bragt ham til Leiden, Paris og Oxford. Kongen, der selv var lærd og boginteressert (han er grundlæggeren af Det Kongelige Bibliotek i København), har utvivlsomt bemærket sin bibliotekars særlige talent, ikke mindst for sprog, og af den grund forfremmet ham, ikke mindst med henblik på en særlig opgave, nemlig at formulere Kongeloven. Udarbejdelsen foregik i dyb hemmelighed mellem Schumacher og kongen selv. Ingen andre kendte noget til projektet (ud over, måske, kongens gamle rådgiver og fortrolige Christoffer Gabel). Man skal ikke forestille sig, at Schumacher har haft nogen indflydelse på lovens indhold, der allerede i løbet af de foregående år var blevet nøje defineret. Schumacher har været sekretær med den opgave at formulere ordene. Man må sige, at kongen valgte rigtigt. Det er således Schumachers fortjeneste, at Kongeloven er blevet så retorisk vellykket – for ikke at sige et sprogligt mesterværk.¹⁷

Kongeloven

Den officielle version af Kongeloven er skrevet på dansk og eksisterer i to enslydende håndskrifter, der i dag befinder sig på henholdsvis Rigsarkivet og Rosenborg Slot.¹⁸ Loven er dateret 14. november 1665, kongens navnedag samt dagen for sejren over svenskerne i Slaget ved Nyborg, 1659, kort sagt en særlig dag for kongen.¹⁹ I 1709 blev den officielle version af loven trykt i 500 eksemplarer og rundsendt til danske honorati-ores og fyrstehuse i Europa.²⁰

17. Olden-Jørgensen (2006) 98-109. Olden-Jørgensen lægger i sin bog generelt vægt på Schumachers retoriske talent. I øvrigt karakteriserer han Schumacher som filolog i samtidens forstand. Olden-Jørgensen (2006), 50-53.

18. Rigsarkivets eksemplar (digitaliseret): B 6 Forfatninger (1665-1653). Rosenborg-eksemplaret er udstillet ved siden af kronjuvelerne og har været kongens personlige eksemplar. Scocozza (1989) 285. Olden-Jørgensen (2006), 108-109.

19. Olden-Jørgensen (2006) 98. Visse ord staves forskelligt i de to håndskrifter, hvilket formentlig betyder, at de ikke er affattet samtidigt. Rigsarkivets eksemplar er formentlig først affattet i 1669, men antedateret. Fabricius (1920) 299-305. Cf. Fridericia (1899-1900) 216-222; Jørgensen (1893) I, 199-205.

20. Den trykte udgave blev besørget af gehejmearkivar Frederik Rostgaard. Cf. Scocozza (2006) 286.

Kongeloven består af et præambel, der forklarer lovens baggrund, samt 40 paragraffer opdelt i to dele, henholdsvis en absolutisme-del, der definerer kongens magtbeføjelser, og en arve-del, der beskriver arvefølgen inden for kongefamilien. Mere præcist er paragrafferne disponeret således: §1-7 er de såkaldte forfatningsparagraffer, der fastsætter rigets officielle tro samt majestætsrettighederne, §8-18 er formynder-skabsparagrafferne, der beskriver regeringsforholdene, hvis kongen er mindreårig, samt kongens salving (som strengt taget ikke er obligatorisk, men meget anbefales), §19 understreger rigernes udelelighed, §20 – 25 er husloven, dvs. særreglerne inden for kongefamilien, mens §26 er en lang konklusion på hele absolutisme-delen. I den anden del, §27-40, beskrives arvefølgen minutløst.

Som nævnt eksisterer Kongeloven også i en latinsk kladde, som Schumacher forfattede først.²¹ Den danske officielle version er således en oversættelse, nogle gange en omarbejdning, af den latinske version. Kladden indeholder desuden rettelser, hvoraf nogle formentlig går tilbage til diskussioner mellem Schumacher og kongen selv.²² Det giver os mulighed for at se nogle af de overvejelser, der ligger bag den officielle version på dansk samt identificere den latinske – og dermed internationale – ordlyd, der ligger bag den officielle danske tekst.²³

21. Den latinske kladde opbevares på Rigsarkivet: Materiale vedr. Kongeloven (1661-1709). En diplomatisk transskription af både den latinske kladde og den officielle danske version (Rigsarkivets eksemplar) findes i: Jørgensen (1886) 38-67. I vores kommende bog vil François Waquet og jeg gerne præsentere en ny transskription, der ikke forsøger at være bedre end Jørgensens pålidelige arbejde, men følger nogle andre transskriptionsprincipper.

22. Olden-Jørgensen (2006) 99; Fabricius (1920) 297.

23. Eksistensen af de to versioner rejser en del spørgsmål, som endnu ikke er besvarede: F.eks. hvorfor skulle loven først formuleres på latin? Vidste Schumacher, da han skrev den latinske kladde, at den efterfølgende skulle oversættes til dansk? Hvad er det præcise forhold mellem de to versioner – kan den danske version overhovedet kaldes en oversættelse? Hvorfor har man beholdt den latinske kladde - skulle den tjene noget formål?

Regimini forma

Nostro LEGEM REGIAM de Imperio hereditaria
 in id recessione et pupilli Registula Regni
 eo intervallo administratione ferre promulgare,
 quam et futuram ipsis ac securam etati normam
 et successoribus nostris totius posteritati FUNDAMEN-
 TALIS, eterna, immutabilis et sacrosancta Legis
 reverentiam colendam, sacramentum sanare, negur,
 bandum unquam a se posterisve suis legitimum
 istud Nostrium hereditarium ~~et~~ successorum nostrorum
 absoluti et hereditarii ^{Dominii} Imperii ius, sed defensores
 se id potius propugnaturus, contra quoscumque
 indigenas advenas, adversus id clam palamve
 machinari quidquam ac moliri auros, non opibus
 non honoris non sanguini nec suo paratos, ami-
 citias inimicitias, nem metum, Commoda inconma-
 ca, vim dolam nunquam ipsos debito juratos. Nostis
 hereditibus et successoribus nostris obsequio ac fide
 dimotura, quibus uti et aliis promissis ac pollici-
 tationibus affectus sui et piorum pro Nostra
 Stirpis Nostre et Communi prosperitate ^{Regimini} Imperii
 votorum luculentum dedere indicium et illustre
 monumentum.

Den latinske kladde, f2r.

Den trykte version af Kongeloven, 1709.

1) *Lex regia*

Titlen *Kongeloven* lyder jo ganske dansk – og er det også – men er ikke desto mindre en oversættelse af det latinske *lex regia*, som man hurtigt kan se ved at kaste et blik i den latinske kladde (se f.eks. billedet af kladden).²⁴ Ifølge de romerske jurister fra kejser-tiden var *lex regia* navnet på en lov, ifølge hvilken det romerske folk havde overdraget sin magt til den romerske kejser. Betegnelsen optræder første gang hos juristen Ulpian (død 228):²⁵

Quod principi placuit, legis habet vigorem, utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. (D.1.4.1.pr.)

Det, som kejseren har besluttet, har lovkraft, eftersom folket med en lex regia, der er vedtaget om hans magt, overdrager al sin magt og myndighed til ham og hans person.

Der er dog en del ubesvarede spørgsmål i forbindelse med denne *lex regia*. Hvad er det helt præcist, de romerske jurister hentyder til, og hvorfor dukker der pludselig en kongelig lov op i kejsertiden? I det 14. årh. fandt Roms folkeleder, Cola di Rienzo, i Laterankirken i Rom en indskrift på en bronzetavle fra år 70 e.Kr., som er sidste del af en lov om kejser Vespasians magt. Indskriften har sidenhen fået navnet *Lex de imperio Vespasiani*.²⁶ Af loven fremgår det, at det romerske folk overdrager samme beføjelser til kejser Vespasian, som hans kejserlige forgængere har haft. Dette er formentlig den *lex regia*, som juristerne senere omtaler.²⁷ Det er dog ikke helt klart, hvorfor loven kaldes ”kongelig.”

24. Selvom vi dag altid benævner Kongeloven med den danske titel, er det den latinske titel der blev brugt i 17. årh. Se citaterne i e.g: Jørgensen (1886) I – VIII; Fabricius (1920) 353-354.

25. Cf. Tamm (2005) 200

26. Man har kun fundet den sidste del af indskriften, der formentlig oprindeligt har bestået af to plader og siddet på Vespasian-templet på Forum Romanum. Indskriften findes på De capitolinske museer i Rom. Den er oversat til dansk af Aase Bay (1972) 35-36. Cf. Tamm (2005) 200.

27. For en uddybelse af hele diskussionen om *lex regia* samt loven *lex de imperio Vespasiani*, se François Waquets kommentar i vores kommende bog.

Vi ved til gengæld udmærket, hvorfor *lex regia* blev valgt som titel til den danske forfatning. I Enevoldsarveregeringsakten, som stænderne underskrev i 1661, havde Frederik 3 bekendtgjort, at han ved sin død ville overdrage den enevældige magt til sin efterfølger vha. et testamente.²⁸ Ved nærmere eftertanke kunne dette princip dog hurtigt give problemer. Hvis en konge på et tidspunkt fandt på at dele riget mellem flere af sine sønner, ville hele den enevældige magt på kort tid smuldre væk.²⁹ Skrækeksemplet var Slesvig-Holsten, der med tiden var blevet forvandlet til et puslespil af små statsenheder, der lå ud og ind mellem hinanden. Frederik 3 skrev derfor til sit regeringskancelli i Glückstadt bestående af trofaste, kongetro, tyske jurister, uddannet i romerret, for at spørge, om de ville anbefale ham at videregive magten i et testamente, eller om det var muligt at lave en arvelov, selv om man derved ville forudbestemme og dermed forgribe sig på de kommende kongers enevoldsmagt. I et langt svar til kongen anbefalede chefen for regeringskancelliet og Frederik 3's mangeårige rådgiver, Dietrich Reinkingk, på det kraftigste at lave en arvelov. I brevet, skrevet på en blanding af tysk og latin, opregner Reinkingk en lang række historiske eksempler på fordelene ved en arvelov. Han anbefaler også et navn til en sådan lov, nemlig *lex regia Fridericiana* og laver en sammenligning med den antikke romerske *lex regia*:

*Dieses Erbgesetze, so Ihr Kön. Maytt, in dero Königl Hause einzuführen und ad seram Posteritatem perpetuiren gedencken, konte auch ad imitationem nicht uneben Lex Regia Fridericiana a primo Auctore et acquirente denominiret und genennt werden. Und wie derozeit temporibus Augusti die Groszmächtige Römer lata Lege Regia in Augustum Cæsarem ejusque Successores omne suum imperium et potestatem transferiret.*³⁰

Denne arvelov, som Hans Kongelige Majestæt tænker på at indføre i det kongelige hus og forevige for eftertiden, kunne ikke urimeligt benævnes og kaldes Lex Regia Fridericiana efter ophavsmanden og den første erhverver, ligesom de stormægtige romere på Augustus' tid med en lex regia overførte al deres magt og myndighed til Cæsar Augustus og hans efterfølgere.

28. Enevoldsarveregeringsakten omtaler det som en "sidste Villie." Transskription i: Jørgensen (1886) 3.

29. Cf. Olden-Jørgensen (2006) 85-86.

30. Jeg citerer fra transskriptionen i: Jørgensen (1886) 18.

Reinkingk laver dernæst en sammenligning mellem den romerske *lex regia* og de danske stænders hyldest af Frederik 3 som arvekonge foran Københavns Slot, som Reinkingk således fortolker som en *lex regia*: folkets frivillige overdragelse af magten til fyrsten. Meningen med Kongelovens titel er således at signalere, at Frederik 3 retmæssigt har fået overdraget sin magt af folket – på samme måde som de romerske kejsere fik. Det er dog Schumachers sproglige fortjeneste, at *lex regia* er blevet til *Kongelov* på dansk. Ordet optræder for første gang på dansk her og er én af de neologismer, som Schumacher har skabt i forbindelse med oversættelsen af loven.³¹ Selve Kongelovens navn er derfor et af de bedste eksempler i loven på, hvor dansk den danske version lyder, selvom der er tale om en oversættelse fra latin.

2) *Theatrum mundi*

Kongeloven indledes på følgende måde i den latinske kladde:

*Notum universis ac singulis facimus divini numinis arbitrato sceptrum coronasque dispensari et arcano providentiæ nutu reges, principes subjectosque eorum imperio populos gubernari [...] nos deprehendisse, in primis cum circumstrepente non ita pridem funesti terrore belli conjurata velut in nostram omnium perniciem fata cœlo lapsa manus incidit rupitque et observans oculis exitium impendentemque omnium capitibus cladem avertit averruncavit tristemque rerum faciem et turbulentam scenam læta adeo faustaque catastrophe mutavit, ut non tantum optata nobis pax reddita sed et regni, qui tum erat, senatus totusque populus [...] in Nos [...] contulerint supremam et solutam legibus potestatem omniaque regalia et majestatis jura ac absolutum dominium.*³²

Vi gør vitterligt for alle og enhver at vi har erfaret, hvordan sceptre og kroner fordeles efter de guddommelige magters behag, og hvordan konger og fyrster samt deres undersåtter styres af forsynets uransagelige vilje; [det erfarede Vi] ikke mindst under den blodige krig, der for nylig bulderede og bragede, da en hånd pludselig kom ned fra himlen, overskar og ødelagde

31. Jørgensen (1893) 224.

32. Flr. Denne og øvrige latinske transskriptioner i artiklen respekterer teksternes ortografi, men brugen af minuskler og majuskler samt interpunktion følger moderne dansk praksis.

*skæbnens tråde, der ellers syntes at have sammensvoret sig for at udslette os alle, afvendte og afværgede døden for øjnene af os samt nederlaget, der svævede lige over vores hoveder, og ændrede den ulykkelige situation og hele krigsscenen med et så heldigt og lykkeligt omsving, at vi ikke blot fik den ønskede fred, men det daværende rigsråd og hele folket overdrog også [...] til Os [...] den øverste magt, løst fra lovene, samt alle regalier, majestætsrettigheder og det absolutte herredømme [...]*³³

Kongeloven indledes således højdramatisk med en hentydning til svenskernes belejring og stormen på København om natten d. 11. februar 1659. Bemærkningen om, at kongen personligt har erfaret det guddommeliges almagt er en påmindelse om, at Frederik 3. personligt var til stede i København under stormen og ikke var flygtet. I dokumentet Enevoldsarveregeringsakten som stænderne underskrev i begyndelsen af 1661, hvormed de på skrift overdrog kongen den absolutte magt, fremstilles kongen som en befrier, der alene får æren for at have reddet København under svenskernes storm, hvorfor folket som tak overdrager ham den absolutte magt. En sådan fremstilling af kongen kunne lade sig gøre, fordi man stadig havde i frisk erindring, hvordan kongen var forblevet i København under belejringen. Men i 1665 var kongen ikke længere så populær som i tiden umiddelbart efter Svenskekrigene.³⁴ Formentlig af den grund er den officielle argumentation for indførelsen af enevælde derfor ændret i Kongeloven: Midt under krigen, mens det ser værst ud – dvs. under svenskernes storm – kommer Guds hånd pludselig ned fra himlen, overskærer skæbnens tråde og redder i sidste øjeblik danskerne, hvilket inspirer stænderne til at overdrage kongen magten. Nu er det ikke kongen, men Gud der redder danskerne. Strengt taget er argumentationen ikke specielt logisk, da kongen nu er helt passiv. Der er derfor ingen forklaring på, hvorfor stænderne overdrager magten til kongen, kun at de bliver guddommeligt inspirerede dertil. Teksten opnår til gengæld en stærk kombination af Guds vilje og folkets frivillige overdragelse af magten til kongen, med andre ord en kombination af religiøs ret og naturretlig argumentation.³⁵

33. Min egen oversættelse. En parafrase af det latinske præambel findes i: Fabricius (1920) 305 –7.

34. E.g. Scocozza (1989) 253.

35. Fabricius (1920) 309-310.

Som Knud Fabricius gør opmærksom på, er hånden fra himlen formentlig en inspiration fra den mønt, der blev udgivet i København kort tid efter svenskernes mislykkede storm. Mønten har det hebræiske navn *Ebenezer* (hjælpens sten) og er en hen-tydning til en passage i Det gamle testamente (1. Samuelsbog 7, 12), hvor Israelitterne besejrer Filistrene. Som tak til Gud sætter Samuel en sten på det sted, hvor Filistrene er blevet slået og kalder den *Ebenezer*.³⁶

Ebenezer-mønt. Nationalmuseet. Foto: Rasmus Holst Nielsen

Hele den latinske passage, hvormed Kongeloven indledes, er formuleret i høj retorisk stil, hvilket ses i passagens længde (endda forkortet ovenfor), adskillige stilistiske figurer (allitterationer, asyndeta og synonymfordoblinger) og den syntaktiske variation. Særlig bemærkelsesværdig er den dramatiske beskrivelse, hvormed stormen på København og stændernes overdragelse af magten til kongen komprimeres sammen i ét forløb. Der er tydelig inspiration i antikkens teater, hvilket ses i ordene *scene* og *catastrophe*, og ord som *exitium* og *pernities* understreger yderligere det dramatiske univers. Det samme gør den stigende spændingskurve (cf. *adeo...ut...non solum...sed et*), der ender med et klimaks, nemlig stændernes overdragelse af den absolutte magt til kongen i de sidste linjer. I denne drama-sammenhæng kan Guds hånd også forstås som en *Deus ex machina*, der griber ind og løser situationen, da det ser allerværst ud.

36. Fabricius (1920) 308.

Schumacher har i passagen skabt den retoriske figur, der kaldes *theatrum mundi*, dvs. forestillingen om verden som et teater og vi mennesker som skuespillere. Figuren var udbredt i renæssancens og barokkens litteratur,³⁷ og kendes i dag nok især fra de berømte linjer i Shakespeare's drama "As you like it", hvor karakteren Jacques siger: "All the world is a stage, and all the men and women merely players". *Theatrum mundi*-figuren går tilbage til antikken, hvor den især findes hos de stoiske forfattere, f.eks. Seneca.³⁸ På samme måde i Kongelovspassagen, hvor den almægtige guddommelige vilje (*numen*) og magt (*nutum*) ligeledes må forstås som stoiske. Faktisk nævnes Gud i kristen forstand ikke med et eneste ord, kun i form af en hånd.

Dette er ændret i den officielle danske version, der indledes således:

Wii Friderich dend Tredie [...] Giøre alle vitterligt, at efftersom Wii [...] haffver fornummet og [...] befundet, huor underligen den store og allmegtige Gud offver alle konger og herskaber saavelsom deris underhaffvende riger og lande effter sin urandsagelige viisdombs raad hersker og alting derudj styrer og beskicker, fornemmeligen i det Hans guddommelige allmagt den offver Os, Voris kongelige huus og disse Vore kongeriger og lande udj forgangne aaringer svæbende fare, ja fast øyensiunlig forestaaende yderste forderff og undergang saaledis faderligen haffver affvendet og till saadann een ende udført, at Wi icke alleene er bleffven reddet og satt udj ynkelig fred og rolighed, mens end ogsaa Voris da værende rigens raad og samptlige stænder, adel og uadel, geistlig og verdslig, dertill bevæget [...] Os [...] arffveretigheden till disse Vore kongeriiger Danmarck og Norge sampt alle jura majestatis, absolute magt, souverainetet og alle kongelige herligheder og regaller [...] at andrage og offverantvorde [...].

Hvis man sammenligner den latinske version med den danske, kan man se, at der på dette sted har været en redigeringsproces. Både de stoiske allusioner og hele *theatrum mundi*-figuren er blevet fjernet og erstattet af den kristne Gud, der nu med navns

37. Holm: Danmarks Nationalleksikon (LEX) v. *theatrum mundi*. Konsulteret 13.3.2025.

38. Seneca, Epist. Mor. 77, 20: *Quomodo fabula, sic vita: non quam diu, sed quam bene acta sit, refert. Nihil ad rem pertinet, quo loco desinas. Quocumque voles desine: tantum bonam clausulam impone*: Som et skuespil er også livet. Det er ikke afgørende, hvor langt det er, men hvor godt det er spillet. Det har ingen betydning, hvor du slutter. Slut, hvor du vil, lad blot enden være god. Oversættelse: Gregersen og Madsen (2025) 209 (cf. e.g. Epictetus, Enchiridion, 17; Discourses, 4,2,10).

nævne styre verdens gang. Den danske tekst er ligesom den latinske retorisk imponerende, men særligt pga. sin svulstige syntaks og mange synonymfordomlinger. Faktisk er hele præamblet i den danske version én lang syntaktisk konstruktion. Man kan således bemærke, at den latinske og den danske version bruger to forskellige retoriske virkemidler. Hvor den latinske version er præget af klassisk retorik, bruger den danske tekst i højere grad syntaks. I den danske tekst er der tilføjet et ekstra syntaktisk niveau, der mangler i den latinske tekst ("*efftersom Wii...*"). Kongelovens indledning er således et udmærket eksempel på, hvordan de to versioner nogle gange er forskellige, men den latinske er alligevel forudsætningen for ordlyden i den officielle danske version. Den er ligeledes et eksempel på, hvordan Schumacher i imponerende grad behersker både den klassiske, internationale og den danske, lokale retoriktradition.³⁹

3) *Jura majestatis, absolut regiering og alle regalia*

Enevoldsarveregeringsakten fra 1661 fastslog, at folket som tak for kongens indsats under krigen mod svenskerne – og som følge af valgkongedømmets "inconvenientzer" – havde overdraget "alle jura majestatis, absolut regiering og alle regalia" til kongen, dvs. den enevældige magt. Denne formulering blev efterfølgende kopieret ordret ind i Kongelovens præambel. I princippet kunne man blot have skrevet "enevoldsmagt" eller "absolut magt," da det er dét, som er meningen med formuleringen. Valget at gentage formuleringen viser dels ønsket om at skabe en kontinuitet mellem Enevoldsarveregeringsakt og Kongelov – det var jo Enevoldsarveregeringsakten, som stænderne havde underskrevet – og dermed understrege Kongelovens juridiske legitimitet, dels ønsket om at støtte denne legitimitet på en international, romeretlig tradition.

De to termer *jura majestatis* og (*jura*) *regalia* betegner begge majestætsrettigheder, dvs. de rettigheder der tilkommer en fyrste. Traditionen med at definere en fyrstes majestætsrettigheder går langt tilbage i Middelalderen – det er uvist præcist hvor langt, men formentlig omkring 11. årh. – og omfattede f.eks. ret til at udstede love, ret til at udskrive skat, ret til inddrive told og meget andet. Rettighederne begrundedes i den romerske kejsers rettigheder, bl.a. over den kejserlige statskasse, *fiscus*.⁴⁰ Op

39. En sammenlignende analyse af indledningen i den latinske version, den danske version samt Enevoldsarveregeringsakten kan findes i: Gottschalck (2025).

40. Fenger (1977) 77.

igennem middelalderen og renæssancen vedblev det dog at blive diskuteret, hvordan disse rettigheder præcis skulle defineres. I den diskussion kom den franske filosof og jurist Jean Bodin (1530 – 1596) til at spille en afgørende rolle, da han i sit berømte værk *Six livres de la République* (1576) indførte begrebet suveræniteten om den samfunds-magt, der har alle majestætsrettighederne.” I afsnit 1,10 opregner Jean Bodin majestætsrettighederne som 1) retten til at lovgive – den vigtigste rettighed ifølge Bodin – 2) retten til at erklære krig og stifte fred, 3) retten til at udnævne embedsmænd, 4) retten til at være højeste dommer, 5) retten til at benåde, 6) retten til at slå mønt, 7) ret til undersåtternes lydighed, 8) beskatningsret. Karakteristisk for den suveræne magt er ifølge Bodin desuden, at den er evig, fyrstens egen (dvs. ikke til låns) og, ikke mindst, løst fra lovene. Den kan derimod godt deles mellem flere personer. Bodin anbefaler dog kraftigt, at den kun besides af én person.⁴¹

I Kongeloven understreges det, at Frederik 3. netop har *alle* majestætsrettighederne. De opregnes i løbet af Kongelovens første syv paragraffer og ligner Bodins, dog med visse varianter: 1) Kongen er den øverste dommer i alle sager, 2) har ret til at give og ændre love, samtidigt med at han selv er hævet over dem, 3) har ret til at udnævne og afskedige embedsmænd, 3) ret til at erklære krig og slutte fred, 4) ret til at indgå forbund, 5) ret til at udskrive skatter, 6) endelig har han magt over kirkens ydre forhold, dvs. retten over de gejstlige, muligheden for at indkalde til religionsmøder og anordne gudstjeneste (men han kan ikke afgøre trosspørgsmål). Generelt begrænses kongen kun af tre ting: Han må ikke ændre Kongeloven, der er rigets fundamentallov, han skal respektere Den Augsburgske Bekendelse, og han må ikke dele riget. Dette gav Frederik 3 de mest ubegrænsede magtbeføjelser blandt alle Europas – og formentlig verdens – konger.⁴²

En mere direkte kilde til Kongelovens majestætsrettigheder er dog formentlig, som Knud Fabricius har vist, den tyske læge og statsretstænkter, Henning Arnisæus (1570 – 1636), der bl.a. skrev et politisk værk med titlen *De iure majestatis* (1610).⁴³ Arnisæus’ majestætsrettigheder er stort set identiske med dem, vi møder i Kongeloven, og anføres

41. Cf. Fabricius (1920) 29-32. For en nærmere sammenligning mellem den latinske kladde og formuleringerne hos Bodin, se François Waquets kommentar i vores kommende bog.

42. Jespersen (1989) 182.

43. Arnisæus havde tilknytning til Danmark, idet han i 1620 blev Christian IV’s livlæge. Fabricius (1920) 314-317. Cf. Arnisæus (1610).

endda i samme rækkefølge. Dog er der enkelte forskelle. Arnisæus argumenterer for en fyrstemagt, der er så stærk, at han ikke tillader folket nogen oprørsret, selv hvis fyrsten bryder sine forpligtelser, og fyrsten har desuden adgang til folks privatejendom. I Kongeloven siges der intet om oprørsret. Det var ellers en diskussion blandt teoretikere, om folket havde ret til at gøre oprør mod en uretfærdig konge. Her kan man mærke, at Kongeloven ikke er et teoretisk værk, men derimod praktisk politik. Selvfølgelig er kongen retfærdig, derfor er tanken om oprør helt overflødig. Der står heller ikke noget om folks privatejendom. Med andre ord, kongen har *ikke* råderet over folks privatejendom.⁴⁴

Ordet *absolut* er ligeledes en del af den formulering, der kopieres ind i Kongeloven fra Enevoldsarveregeringsakten. Ordet kommer af det latinske *absolutus* og betyder ordret *løst fra*. Meningen er, at fyrsten er løst fra lovene. Denne specifikke politisk-juridiske betydning af ordet udvikles i løbet af middelalderen på baggrund af formuleringen *princeps legibus solutus est*, (Kongen er løst fra lovene),⁴⁵ der findes i kejser Justinians store lovværk fra ca. 530, der i 16 årh. fik titlen *Corpus Juris Civilis*.⁴⁶

Det er bemærkelsesværdigt, at vi i de nordiske lande har vores eget ord for absolutisme, nemlig "enevælde" (her stavet på dansk). Helt tilbage i de islandske sagaer finder vi både *einvaldi* og *einvaldshöfðingar*.⁴⁷ Det er tilsyneladende med Kongeloven, at *enevælde* får den politiske betydning *absolut magt*. I Kongeloven optræder udtrykket *enevoldsmagt*, som er endnu en neologisme fra Schumachers hånd, formentlig skabt netop for at finde et dansk/nordisk udtryk for det internationale *absolut*. Faktisk forklarer loven selv denne parallel, når der i paragraf 26 står "absolute souveraine, det er EnevoldsMagtes, høyhed" (det er = dvs.). Her sidestilles i bogstaveligste forstand de internationale termer *absolut*, *suveræn* med det danske *enevoldsmagt*, og loven forklarer selv, faktisk pædagogisk, at der er tale om en oversættelse.⁴⁸

44. Jeg udleder dette som en parallel til Kongelovens manglende omtale af kongen som øverste dømmende myndighed, hvilket Svend Ellehøj forklarer således: "Udeladelsen kan forklares ved, at der på dette område ikke var tale om nogen afgørende ændring i forhold til den tidligere tilstand [...]" Ellehøj (1984) 12. Tidligere havde de danske valgekonger heller ikke ret til at forgribe sig på folks privatejendom, og dette ændrer Kongeloven ikke på. Cf. Jespersen (1989) 185.

45. Digesta 1,3,31.

46. Se mere om denne traditon i François Waquets kommentar i vores kommende bog om Kongeloven.

47. Eksemplerne stammer fra Snorre Sturlusons Heimskringla (ca. 1230), Ynglingesaga: *einvald* (§45), *einvaldshöfðingar* (§40).

48. Cf. Gottschalck (2024) 351.

4) Tacitus

Kongeloven indeholder flere intertekstuelle referencer til antikke romerske forfattere.⁴⁹

En af disse er til Tacitus og findes i paragraf 5, der i den danske version lyder:

“Kongen skall eene haffve vaabens og væbningsmagt, at føre krig, slutte og opheffve forbund med huem og naar hand det got befinder, told og all anden contribution at paalegge, efftersom een huer vel veed, at riger og lande icke tryggeligen kand besiddes uden væbnet magt, og krigsmagt kand icke holdes uden besolding, og besolding icke bringes till veye uden skatt.”

Paragraffen fastslår, at kongen som en af sine majestætsrettigheder har den militære magt, kort sagt, han kan erklære krig og slutte fred, som han har lyst. Det var en rettighed, som den danske konge under valgkongedømmet – ligesom de øvrige majestætsrettigheder – havde måttet dele med rigsrådet, der kunne nægte kongen at erklære krig (af hvilken grund kongen gik ind i 30-årskrigen som hertug af Holsten). Den øverstbefalende, rigsmarsken, var desuden adelig, hvilket gav adelen en betydelig magt over krigsførelsen. Under enevælden ændres dette helt. Kongen alene har den militære magt. Som man kan se i den latinske kladde, stammer de afsluttende ord i paragraf 5 næsten ordret fra Tacitus.

Latinsk kladde: *Armorū supremū jus indicendi belli, sanciendæ pacis, feriendorū solvendorūve fœderū summa liberrimaque potestas penes regem esto, vectigalia quoque tributa oneraque alia subditis imponendi quoties ita res poscit, quandoquidem, uti cunctis notum, nec quies gentium sine armis, nec arma sine stipendiis, nec stipendia sine tributis haberi possunt.*

Kongen skal have den øverste militære ret til at erklære krig og slutte fred, den fulde og uindskrænkede myndighed til at indgå og ophæve traktater samt til at pålægge undersåtterne skatter, afgifter og andre byrder, når for-

49. I min og François Waquets kommende bog om Kongeloven nævner vi flere eksempler på intertekstualitet i Kongeloven.

holdene kræver det, eftersom – som alle ved – der opnås ingen fred i landet uden våben, ingen våben uden militære udgifter, ingen militære udgifter uden skatter.

Tacitus Historiae (4,74) : nam neque quies gentium sine armis neque arma sine stipendiis neque stipendia sine tributis haberi queunt.

For der gives ingen fred i landet uden våben, ingen våben uden militære udgifter, ingen militære udgifter uden skatter.

Sammenhængen hos Tacitus er den germanske stamme Batavernes oprør mod Romerne i 69-70. Bataverne (bosat i det nuværende Sydholland og omegn) var traditionelt allierede med Romerne og delvist romaniserede, hvilket man bl.a. kan se af deres romerske navne, men i 69 gjorde de oprør under ledelse af anføreren Julius Civilis. Den ustabile situation i firekejseråret gjorde det vanskeligt for Romerne at nedkæmpe oprøret, og Bataverne, der var vant til at tjene i den romerske hær, besejrede flere romerske legioner og indtog adskillige byer sammen med deres galliske allierede, Lingonerne og Treverne. Da Vespasian i 70 havde etableret sig som ny kejser i romerriket, sendte han den erfarne general, Quintus Petilius Cerealis, med tre legioner til Germanien for at undertrykke oprøret, der herefter hurtigt gik i opløsning.

Den ovennævnte passage stammer fra en tale, som Tacitus lader Cerealis holde til Trevererne og Lingonerne i Treverernes by (i dag Trier). I talen forklarer Cerealis, hvorfor det romerske herredømme i Gallien er legitimt og til Gallernes eget bedste: Oprindeligt var Romerne ikke kommet til Gallien for at beskytte Italien. Hertil lå Gallien alt for langt væk. Gallerne havde selv oprindeligt bedt Romerne om at komme for at hjælpe med at etablere fred som følge af Gallernes egne interne stridigheder samt Germanernes indtrængen. Hvor mange gange har Romerne måske ikke måtte kæmpe mod de germanske stammer, Kimbrerne og Teutonerne? Romerne er nu igen kommet for at beskytte Gallerne mod en indtrængende germanerkonge, Civilis, en ny Ariovist. Romerne har udelukkende brugt sejrherrens ret til at skabe fred. Men fred kræver militær, og militær kræver penge, dvs. skatter. Hvis Gallerne tror, de kan skabe deres eget galliske rige, kan de godt tro om. Det vil ende i en storkrig, og det vil gå værst ud over Trevererne selv, der holder på store rigdomme.

Det er ikke en tilfældig passage, Schumacher her har valgt at indsætte som argument for, hvorfor det er nødvendigt at betale skat til den danske konge. Tacitus blev i samtiden af mange anset for at være den bedste romerske historieskriver,⁵⁰ og blandt talerne hos Tacitus blev Cerealis' regnet blandt de vigtigste.⁵¹ Der er ingen tvivl om, at den lærde konge straks har kunnet genkende passagen, der var kendt i samtiden (hvilket Schumacher måske indirekte hentyder til, når han skriver *uti cunctis notum*), og sikkert været tilfreds med at blive sidestillet med den romerske kejser.

Det var historikeren Knud Fabricius, der i sin bog om Kongeloven identificerede Tacitus-passagen.⁵² Fabricius kunne også forklare, at Schumacher må have fundet inspirationen hos Henning Arnisæus, der i ovennævnte værk om majestætsrettigheder, *De iuribus majestatis*, citerer præcis samme Tacitus-passage under præcis samme majestætsrettighed, dvs. militærretten, som Schumacher, og med samme umiskendelige variant (*queunt* i stedet for Tacitus' *possunt*).⁵³ Fabricius mener, at Tacitus-citatet er "mere end et blot Kuriosum," idet Schumacher dermed styrer mellem to ekstremer, der begge var oppe i tiden. På den ene side undgår Schumacher den ekstreme guddommelige ret, dvs. kongens teokratiske overejendom til riget og dermed hans ret til folks privatejendom, på den anden side styrer han også uden om den ekstreme rent verdslige, naturretlige oprindelse til kongemagten med risiko for enevældens varighed. Med Tacitus-passagen argumenteres blot for, at kongen må pålægge undersåtterne skat. Uanset om Fabricius har ret eller ej i denne forståelse af Tacitus-citatet, er det i hvert fald en elegant måde at forklare på, hvorfor kongen har ret til at pålægge sine undersåtter skat. I virkeligheden behøvede han slet ikke give nogen begrundelse. Hvad man faktisk kan iagttage i Tacitus-citatet er, at ingen er undtaget fra skat – heller ikke adlen, der tidligere var skattefri.

50. Den kendte tekstudgiver Henri II Estienne (1531-1598) – bedre kendt som Henricus Stephanus – brugte Cerealis' tale til at vise, at fransk egnede sig bedre end italiensk til at gengive Tacitus' *brevis*. Claire, 2022, 159. Et andet eksempel er den berømte flamske humanist og grundlægger af neostoicismen Justus Lipsius (1547-1606), der blandt andet udgav Tacitus (som den første skelner han mellem *Annales* og *Historiae*) og i sit politiske værk *Politicorum sive Civilis doctrinae libri sex* lagde stor vægt på Tacitus.

51. Det kan man bl.a. se af de antologier af taler, der blev udgivet i tidlig moderne tid, f.eks. den lærde Remigio Nanninis samling af historiografiske taler, *Orationi Militari*, første gang trykt i 1557, herefter genoptrykt adskillige gange. Claire, 2022, 160-161.

52. Fabricius (1920) 315. Fabricius identificerede i øvrigt udelukkende passagen, fordi han kiggede i den latinske kladde.

53. Arnisæus (1610) 502.

5) Romerske dokumenter

Paragraf 7 fastslår, at alle regeringens breve skal forsynes med kongens navn og segl, og at hvis kongen har nået sin myndighedsalder (14 år), skal han personligt underskrive alle dokumenter. I henholdvis den latinske kladde og den officielle danske version lyder det således:

Latinsk kladde (f4r.): *Proinde omnia mandata, diplomata, edicta, rescripta et quæcunque ad publica negotia pertinent, nullius nisi regis nomine et sigillo expediuntur eduntur. Ipse quoque rex subscribito subsignatoque si justam et legitimam ætatem attigerit.*

Dansk officiel version (f2r.): *Alle regeringens ærinder, breffve og forretninger skall udj ingen end udj kongens naffn og under hans signete udgaa og skall hand altid sielff sin haand underskriffve, om hand helles er kommen til sine myndige Aar.*

Blandt de fire regeringsdokumenter, som den latinske kladde opregner, er tre af dem (*mandata, edicta, rescripta*) betegnelser på romerske kejserbeslutninger og dermed retskilder, og hvis Schumacher havde skrevet *decreta* i stedet for *diplomata*, ville alle de fire klassiske typer af romerske kejserbeslutninger være repræsenteret. Men *diploma* var i det antikke Rom ikke en retskilde, men navnet på en tilladelse til at drage til en provins, en anbefalingsskrivelse eller et privilegium udstedt af en magistrat, senatet eller kejseren. Det kunne tyde på, at Schumacher måske har forsøgt at finde et latinsk ord for privilegiebreve. Den slags omtales netop som *diplomer* i Schumachers samtid: I august 1658, da svenskerne var på vej henover Sjælland for at angribe København, gav Frederik 3 Københavns borgere diplom på, at de ville få samme rettigheder som adlen.⁵⁴ I et første latinsk udkast til en Kongelov fra 1662/1663, skrevet af juristen Søren Kornerup,⁵⁵ et udkast som Schumacher har kendt og undertiden skævet til,⁵⁶

54. E.g. Holberg-ordbogen: *diplom*.

55. Knud Fabricius antager i sin bog om Kongeloven, at denne første latinske kladde til Kongeloven er udarbejdet i fællesskab af professor Rasmus Vinding, juristen Søren Kornerup samt en ung assistent ved navn Gregers Lauridsen Fog. Fabricius (1920) 248-67. Sebastian Olden-Jørgensen har dog påvist, at kladden alene er udarbejdet af Søren Kornerup og assistenten Fog. Olden-Jørgensen (1925) 4-6.

56. Fabricius (1920) 305.

angives med en lignende ordlyd (§3), at kongen skal underskrive alle dokumenter: *omnesque constitutiones, statum, munera publica, officia regalia, privilegia concernentes, a nomine tituloque regia [...] incipiunto*.⁵⁷ Schumacher har formentlig prøvet at finde et mere klassisk ord end det middelalderlige *privilegia*.

Man kan så spørge, hvorfor Schumacher ikke bare tilføjede *diplomata* til de fire ovennævnte kejserbeslutninger. Svaret er (nok), at opremsningen af dokumenter ville blive for lang, og han har derfor valgt at erstatte en af kejserbeslutningerne med *diplo-mata*. Valget er faldet på *decreta*, muligvis af rent retoriske grunde, muligvis fordi dekreter i Schumachers samtid betegnede den enevældige konges dommerafgørelser, og det siges under alle omstændigheder i Kongelovens paragraf 1, at kongen er øverste dommer i alle sager.

Mandata var i antikken betegnelsen på kejserens instruktioner eller påbud til underordnede embedsmænd, særligt statholderne i provinserne (både kejserlige og senatoriske). Nogle *mandata* havde generel karakter og gjaldt for alle provinser. Et berømt generelt *mandatum* er det, som tillader romerske soldater at lave testamenter uden hensyn til de sædvanlige formalia.⁵⁸ I 17. årh., på Kongelovens tid, betegnede *mandat* en kongelig befaling til befolkningen, og ordet optræder jævntligt i den danske konges åbne breve.⁵⁹

Edictum er navnet på den samling retsregler, som visse romerske magistrater offentliggjorde ved deres embedstiltrædelse, og hvorved de tilkendegav, hvordan de havde tænkt sig at administrere deres embede. Særlig kendt er praetors edikt.⁶⁰ Den romerske kejser kunne også udstede edikter, der kunne være af vidt forskellig karakter, f.eks. give en by borgerrettigheder eller bestemme at kvinder ikke var ansvarlige for deres ægtemænds gæld. Den berømte *Constitutio Antoniana* fra 212, ifølge hvilken alle frie romere fik romersk borgerret, var også et edikt.⁶¹ Denne generelle betydning har edikt også sidenhen, f.eks. Nantes-ediktet fra 1598, ifølge hvilket Frankrigs konge Henrik 4. gav alle huguenotter i Frankrig ret til at dyrke deres religion, visse borgerrettigheder samt ret til visse befæstede byer. Edikter kendes derimod stort set ikke fra

57. Jeg citerer fra: Jørgensen (1886) 36.

58. Jolowicz (1967) 380.

59. Cf. e.g. Secher (1903) *passim*.

60. E.g. Tamm (1991) 24-25.

61. Jolowicz (1967) 376.

Danmark. Hvis man vil forstå *edictum* i en dansk kontekst, må det derfor være mere generelt som forordning eller bestemmelse. Som man kan se i Kongelovens paragraf 3, oversættes *edictum* (*legis edicto*) ligeledes generelt med “lowens almindelige befaling.”⁶²

Rescripta var den romerske kejsers svar på direkte skriftlige henvendelser til ham. Disse svar kunne have form som et brev, *epistula*, hvilket var tilfældet, hvis en by eller en statholder henvendte sig til kejseren – som vi kender fra Plinius’ korrespondance med Trajan – eller blot som kejserens underskrift, *subscriptio*, hvilket var tilfældet, hvis en privatperson henvendte sig til kejseren. Hvis kejseren gav sin tilladelse på en henvendelse fra en privatperson, skrev kejserens sekretær svaret i selve ansøgningen, hvorefter kejseren til sidst selv skrev under. I Danmark under enevælden var reskripter ligeledes svar på henvendelser til kongen.⁶³

De romerske dokumenter viser, at Schumacher formentlig har den romerske kejsertid i tankerne og i muligt omfang har prøvet at få de klassiske betegnelser til at stemme overens med dokumenter fra sin egen tid. Alligevel skal man nok ikke forsøge at definere de romerske dokumenter alt for præcist i forhold til danske dokumenter (som nævnt udstedtes edikter ikke i Danmark), og den danske oversættelse – “ærinder, breffve og forretninger” – gør heller ikke noget forsøg på en ordret oversættelse (skønt *ærinde* ligner en oversættelse af *mandata*⁶⁴ og *breffve* kan fortolkes som en fri oversættelse af *rescripta*). Ingen af de danske betegnelser er navne på danske retskilder, men blot generelle betegnelser for kongens befalinger.⁶⁵ Det tjener derfor heller ikke noget formål at prøve at definere dem nøjere. Meningen er klar nok: Kongen skal fra sin myndighedsalder underskrive alle regeringsdokumenter uanset deres form.⁶⁶

62. Cf. definitionen af *edikt* i Ordbog over det danske sprog.

63. Cf. definitionen af *reskript* i Ordbog over det danske sprog.

64. Ordbog over det danske sprog: *ærinde*; Moths ordbog: *ærende*.

65. Cf. Jørgensen (1940) 7-11.

66. Cf. Jørgensen og Westrup (1982) 30: “Den enevældige statsform umuliggjorde netop en sontring mellem de forskellige former, hvori den kongelige vilje blev bekendtgjort (forordninger, reskripter, resolutioner etc.) og der var ingen konsekvent sammenhæng mellem disse former og de kongelige kundgørelses karakter og indhold. Enevældens forfatning, Kongeloven af 14. nov. 1665 bestemte i sin §7 kort og godt, at ‘Alle regeringens ærinder, breve og forretninger skal udi ingen anden end udi Kongens navn og under hans signet udgaa’ [...]”

I øvrigt skal man nok ikke undervurdere den retoriske betydning for valget af formuleringerne i begge versioner. Den asyndetiske opremsning af de romerske dokumenter (alle med tre stavelser) ruller langt bedre end Søren Kornerups opremsning (citeret ovenfor). Og i Schumachers latinske version lyder det retorisk smukt om regeringsdokumenterne, at de *expediuntor eduntorve*. I den danske version må den latinske alliteration opgives, men til gengæld indsættes en triade, *ærinder, breffve og forretninger*, der bevæger sig fra noget specifikt (*ærinde*) til noget mere generelt (*breve og forretninger*). Formuleringen *skal udgå* af de latinske imperativer *expediuntor eduntorve* viser dog, at Schumacher kan oversætte præcist, hvis han vil det.

Konklusion

Formålet med denne artikel har været at give nogle eksempler på, hvordan Kongeloven begrunder den danske kongens enevældige magt, og hvordan dette sprogligt formuleres i henholdsvis den latinske kladde og den danske, officielle version. Svaret er, at dette formuleres på ganske forskellig vis. Allerede lovens titel er i sig selv en begrundelse. Titlen *Kongelov* er en oversættelse af det romerretlige *lex regia*, der betegner det romerske folks frivillige overdragelse af magten til den romerske kejser, og i analogi hermed skal den danske titel indikere, hvordan det danske folk ligeledes frivilligt har overdraget den enevældige magt til Frederik 3. I præamblet formuleres det sådan, at Gud under Svenskekrigene besluttede at afværge den overhængende fare og således inspirerede stænderne til at overdrage kongen magten. Strengt taget er argumentationen her svag, men der opnås en kombination af Guds vilje og folkets ønske om at overdrage magten, i samtidens magtterminologi en kombination af guddommelig magt og naturret. Den magt, som overdrages er den suveræne magt, dvs. samtlige majestætsrettigheder. Formuleringen “alle *jura majestatis*, absolut regiering og alle *regalia*” overtages ordret fra Enevoldsregeringsakten, formentlig for tydeligt at markere forbindelsen til Enevoldsarveregeringsakten, men også for med de internationale termer *jura majestatis* og *absolut* at vise, at Kongeloven hører hjemme i den internationale debat om fyrsternes absolutte magt, suverænitet og majestætsrettigheder. Via den latinske kladde, kan man desuden se, at kongens majestætsrettigheder har sit udspring i Jean Bodin og Henning Arnisæus. En helt anden form for begrundelse ses i form af et citat, nemlig den romerske general Cerealis’ tale til Trevererne i Tacitus’ *Historiae*. Loven

lader således Tacitus give begrundelsen for kongens ret til at pålægge folket skatter. Endelig, i den syvende og sidste forfatningsparagraf, forklares, at kongen skal underskrive alle regeringsdokumenter. Her gives slet ingen begrundelse. Det er derimod implicit, at fordi kongen er suveræn, skal alle regeringsdokumenter underskrives af ham.

Eksemplerne viser også, hvor særegent Kongelovens sprog er. Begge versioner er udpræget retoriske, men ikke i ciceroniansk stil, snarere præget af den svulstige stil på Schumachers egen tid. Den latinske version placerer sig i den klassiske tradition, hvilket ses i referencerne til romersk kejsertid (lovens titlen og de kejserlige dokumenter, heraf tre romerretlige), til klassisk drama, stoicismen og Tacitus-citatet. Derimod er den officielle version udpræget dansk, hvilket blandt andet ses i Schumachers danske neologismer, *Kongelov* og *enevoldsmagt*, udeladelsen af hele *theatrum mundi*-figuren med dens klassiske referencer og omskrivningen af de romerske dokumenter til danske, ikke-juridiske udtryk. Tacitus-citatet oversættes godt nok ordret, men ellers er danificeringen så kraftig, at det er et godt spørgsmål, om vi ville have været i stand til at identificere idéen om den antikke romerske *lex regia* bag den danske version, hvis ikke vi havde haft den latinske kladde (og andre dokumenters omtale af Kongeloven som en *lex regia*). Kongeloven er således ikke bare en oversættelse af en romerretlig tekst fra latin til dansk, men også oversættelsen af en klassisk retorisk tradition til nordiske forhold. De to versioner står således som et eksempel på kulturmødet mellem klassisk og nordisk retorik. Dette tekstmonument kan vi takke Peter Schumacher Grif-fenfeld for.

Bibliografi

Arkivalier:

Enevoldsarveregeringsakten. Rigsarkivet. Katalogiseret under: Kongehuset, Arvesuccessionen og suveræniteten

<https://arkivalieronline.rigsarkivet.dk/da/billedviser?epid=22993325#493920,87331903>

Kongeloven (dansk version). Rigsarkivet. Katalogiseret under: Statsforfatning (1665-1953), available online at:

<https://arkivalieronline.rigsarkivet.dk/da/billedviser?epid=21194907#333650,67209154>

Lex regia (latinsk kladde): Rigsarkivet. Katalogiseret under: Materiale vedr. Kongeloven.

Litteratur

Arnisæus, H. 1610. *De jure majestatis*. Frankfurt

Bay, A. 1972. Det romerske kejserdømme indtil 180 e.v.t. København

Bodin, J. 1576 *Six livres de la république*. Paris

Bregnsbo M: *Eidsvollforfatningen*. Danmarks Nationalleksikon (LEX), konsulteret 13.3.2025.

Claire, L: 2022. *Marc-Antoine Muret. Lecteur de Tacite*. Genève.

Fabricsius, K. 1920. *Kongeloven. Dens tilblivelse og plads i samtidens natur- og arveretlige udvikling*. København.

Ellehøj, S. 1983. *Danske Lov og Kongeloven*. Danske og Norske Lov i 300 år. Festskrift i anledning af 300 året for udstedelsen af Christian V's Danske Lov (ed. Ditlev Tamm), s. 1-17. København.

Fenger, O. 1977. *Romerret i nord*. København

- Fridericia, J. A. 1899-1900. "Er Kongeloven fra 1665 eller fra 1668?" *Historisk tidsskrift*, 7. række, 2. bind: 216-222
- Gottschalck, Rasmus. "The Royal Law of Denmark: Roman Law and Danish Absolutism." *Acta Conventus Neo-Latini Lovaniensis. Proceedings of the Eighteenth International Congress of Neo-Latin Studies*, no. 18 (2024): 346-57.
- Gottschalck, Rasmus. "The Image of Crisis in the Danish Sovereignty Act (1661) and The Royal Law (1665)." *Central European Cultures*, no. 1 vol. 5 (2025): 214-237.
- Gregersen H, Madsen, Kell C. 2025. *Seneca Breve om det rette liv*. København.
- Holm, B. *Theatrum mundi.*: Danmarks Nationalleksikon (LEX), konsulteret 13.3.2025.
- Jespersen, K. J. V. 1989. *Danmarks historie, bind 3: Tiden 1648-1730*. København.
- Jolowicz, H. F. 1967. *Historical Introduction to Roman Law*. Cambridge
- Jørgensen, P. J. 1940. *Dansk retshistorie. Retskildernes og forfatningsrettens historie indtil sidste halvdel af det 17. århundrede*. København.
- Jørgensen F., Westrup. M. 1982. *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848*. Viborg.
- Jørgensen, A. D. 1893. *Peter Schmacher Griffenfeld* (bind 1). København.
- Jørgensen, A. D. 1886. *Kongeloven og dens forhistorie. Aktstykker udgivne af de under kirke- og undervisningsministeriet samlede arkiver*. København.
- Olden-Jørgensen. S. 2018. *Svenskekrigene*. 100 danmarkshistorier. Aarhus
- Olden-Jørgensen. S. 2011. *Stormen på København 1659*. København.
- Olden-jørgensen S. 2006. *Griffenfeld. Vidunderbarn, statsmand, livstidsfange*. København
- Olden-Jørgensen. S. 2018. *Svenskekrigene*. 100 Danmarkshistorier. Aarhus.
- Olden-Jørgsen, S. 1993. "Enevoldsarveregeringsakten og Kongeloven. Forfatningsspørgsmålet i Danmark fra oktober 1660 til november 1665," *Historisk Tidsskrift*, bind 93, hæfte 2, 295-321.

- Olden-Jørgensen, S. "Den kongelov, vi aldrig fik. Søren Kornerups forfatningsudkast (1663)," *Aigis – nordisk tidsskrift for klassiske studier*, årgang 25, no. 2 (2025),
- Nannini: R. 1585. *Orationi militari. Raccolte per M. Remigio Fiorentino, da tutti gli storici greci et latini antichi, con gli argomenti che dichiarano l'occasione per lequali elle furon fatte*. Venedig.
- Scocozza B. 1989. *Danmarkshistorie 8: 1600 – 1700. Ved afgrundens rand*. København.
- Secher, V.A: 1903. *Forordninger, recesser og andre kongelige breve. Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660*. 5. binds 4-5 hæfte. København.
- Tamm. D. 2005. *Retshistorie. Danmark – Europa – globale perspektiver*. København
- Tacitus. *Historiae*. 1963. Cornelii Taciti Historiarum libri. Recognovit brevisque adnotatione critica instruxit C. D. Fisher. Oxford Classical Texts.